

Inge Eidsvåg er født i 1947 på Hitra i Sør-Trøndelag. Han er cand.philol. med historie hovedfag og har vært lærer i grunnskolen, ved Ringve gymnas og ved Nansenskolene på Lillehammer. Der var han også rektor i perioden 1986–98. Fra 1999 har han vært lektor ved samme institusjon.

Inge Eidsvåg er en flittig bidragsyter til bøker, tidsskrifter, aviser og NRK. Han er fast spaltist i lokalavisene Hitra/Frøya og Gudbrandsdølen/Dagningen og fra august 2008 i DNTs medlemsblad Fjell og Vidde.

Han har redigert seks essaysamlinger og skrevet bøkene **Henders gjerning** (1993), **I livets labyrint** (1996), **Læreren. Betragtninger om kjærlighetens gjerninger** (2000), **Når livet kaster skygger. Refleksjoner om mening, omsorg og trøst** (2002), **Forunderlige øyeblikk** (2003), **Menneske først!** (2004), **Den gode lærer i liv og diktning** (2005), **Stille stemmer – indre bilder. Om lesningens velsignelser, farer og fryd** (2007) og **Tanker ved treklaveret** (utkommer sept. 2008).

I 1992 fikk Inge Eidsvåg "Brobyggerprisen" for sitt arbeid med å skape forståelse mellom mennesker med ulike religioner og livssyn, og i 1997 ble han tildelt "Kulturprisen for Gudbrandsdalen". I 2005 fikk han "Forsoningsprisen" for sitt dialogarbeid for demokrati, menneskerettigheter og fredelig konfliktløsning på Balkan.

Inge Eidsvåg

”Det var freden jeg ville” Ossietzky, Hamsun og Undset

To diktere – to verdener

Den 8. september 1945 trykker *Morgenbladet* et intervju som journalist Ruth Alvsen har med Sigrid Undset. ”En kan merke at årene har tatt på henne,” skriver hun. ”Det er noe tungt og dypt alvorlig over skikkelse og øyne. Håret er stramt tilbakestrøket med et blått bånd om. Det har stenk av sølv.” I intervjuet kommer de også inn på Knut Hamsuns rolle under krigen, og journalisten spør om Hamsun burde få dødsstraff? Hun svarer: ”Han kan vel ikke dømmes til døden for det han har gjort. Men han må jo få fengselstraff og hans eiendom konfiskeres. Han bør vel sendes i forvaring på ett eller annet hjem.”

”Hadde De ventet noe slikt av Hamsun?” spør så journalisten. ”Ja,” svarer Undset, ”nettopp av ham hadde jeg ventet noe slikt. Han har jo aldri skrevet om noe annet enn sine mindreverdigthetskomplekser, og om kremmernasjonen England og herremenneskene nede i Tyskland.”

Et verdenshav skilte bokstavelig talt Sigrid Undset og Knut Hamsun under krigen. Et hav skilte dem også før krigen. Og etter krigen. Den ene hatet engelskmennene og elsket tyskerne, den andre dyrket engelskmennene og hatet tyskerne. ”England må ned i kne. (...) Hvorfor skal den lille øya sitte som en rotte på flesket,” skrev Hamsun. ”Måtte, måtte, måtte det ikke bli sten tilbake på sten i Tyskland, og at de som lever etter invasjonen får hva de fortjener,” skrev Undset. Den ene ble krigsflyktning i Amerika og kjempet derfra med penn

og munn for et fritt Norge. Den andre ble boende på sin gård og sendte sin Nobelpris-medalje til Joseph Goebbels. Han reiste til Hitler for å tale Norges sak på sin måte. To ting forente de to nobelprisvinnerne: de var begge steile og stolte – og de skrev noen av verdenslitteraturens største romaner.

Sigrid Undset fikk sitt tyskerhat inn med morsmelken. Hennes danske mor, Charlotte Gyth fra Kalundborg, tilhørte en prestefamilie som var tyskerhatere helt tilbake til 1864. Det var året da den prøyssisk-østerrikske hær rykket inn i Holstein. Krigen sluttet med at Danmark måtte avstå Slesvig, Holstein og Lauenburg.

Knut Hamsun fikk sitt englandshat inn med farens og morbrorens fortellinger i barndommen. I den lutfattige familien ble det fortalt om hungersårene under Napoleonskrigene, om vintrene i 1812 og 1813, da englenderne blokkerte alle havner slik at folk verken fikk matkorn eller såkorn. Og var det ikke britene som hadde tvunget dansk kongen til å avstå Norge som krigsbytte ved Kiel-freden i 1814? Og til å betale krigserstatning på tre millioner riksdaler i 1819? Sult, krig, rå makt og englendere, det hang sammen, ifølge de voksne. Den lille gutten, Knud Pedersen, lyttet og lærte.

Sigrid Undset og Knut Hamsun hadde støtt sammen i den norske offentlighet lenge før Ossietzky-saken. Lørdag 16. januar 1915 skrev Knut Hamsun en artikkel som ble trykt på *Morgenbladets* førsteside under overskriften "Barnet". Bakgrunnen var at en ung pike som hadde drept sitt nyfødte barn, ble dømt til bare åtte måneders fengsel. Hamsun krevde dødsdom. "Hæng begge forældrene, rensk dem ut! Hæng de første hundrede av dem, for de er håpløse," skrev han.

Den 10. februar tok han opp igjen temaet og raste mot den vrangsnudde situasjon at det for oldinger og idioter ble bygd palasser, mens barnehjemmene levde i armod og barnemorderskene gikk løs.

Da rykket Sigrid Undset ut (18.02. 1915). Hun åpnet sitt innlegg slik: "Jeg fritar på forhånd hr. Hamsun fra å forstå meg." For hva visste vel han om kvinner som ikke var i stand til å ta seg av sine egne barn? Det er den nakne fortvilelse som driver en mor til å drepe sitt barn, skrev hun. Morsfølelsen er like sterk hos henne som hos andre mødre. Sigrid Undset skildrer så pinen og fortvilelsen hos fattige kvinner som føder i dølgsmål, som er alene, som ikke ser håp – og som derfor dreper barnet sitt, slik kvinner "har gjort til alle tider, i alle folkeslag". Hun tror ikke at strengere straff vil redusere problemet. Og hva med barnefedrene og deres ansvar? Om dem vil hun ingenting si: "Jeg overlater det til hr. Hamsun, som er mann – til mennene i det hele."

Hamsun svarer i sin mest polemiske tone: "At hun gidder sitte og skape seg slik til! Jeg synes slet ikke at fru Undsets meninger er så ualmindelige og uforståelige når man først finder frem til dem i hendes opstyltede tale." (04.03. 1915) Når det gjaldt hennes argumenter om at strengere straff ikke ville redusere antall barnemord så lenge det ikke ble gjort noe med de dypere sosiale årsaker, svarte Hamsun slik: "Fruen kan visst gå ut fra, at hun farer vild her, utsikten til en lang straf klemmer ganske godt, for ikke å nevne utsikten til strikken – strikken klemmer avgjørende." (Honorarene for disse artiklene i *Morgenbladet* ba Hamsun måtte bli sendt anonymt til et barnehjem. Og i et brev til norske politikere ber han om at det blir bevilget mer penger til barnehjemsbarna.)

En beslutning som skapte storm

Om ettermiddagen den 23. november 1936 sendte Norsk Telegrambyrå ut følgende melding: "*Det norske Stortings Nobelkomite har tildelt Carl von Ossietzky Nobels fredspris for 1935 og Carlos Saavedra Lamas Nobels fredspris for 1936.*"

Derved hadde Nobelkomitéen fattet en beslutning, som ga gjenlyd over hele verden. Det var ikke Carlos Lamas som skapte bølgene. Allmennheten visste knapt hvem denne

argentinske utenriksministeren var, langt mindre hvorfor han fikk prisen. Nei, i sentrum for oppmerksomheten sto den tyske pasifist og redaktør Carl von Ossietzky.

Dagen etter sendte nazistenes propagandaminister, Joseph Goebbels, ut et kort kommuniqué: ”Tildelingen av Nobels fredspris til en notorisk landsforræder er en så uforskammet utfordring og fornærmelse mot det nye Tyskland at det vil bli gitt et tilsvarende tydelig svar.” Hvorpå den tyske fører personlig forbød enhver tysk borger – for all framtid - å motta noen av Nobels priser.

To dager senere kom det telegrafisk beskjed til den tyske sendemann i Oslo fra utenriksminister von Neurath om å gi uttrykk for ”Riksregjeringens største overraskelse over den beslutning som er truffet av det norske stortings Nobelkomité med hensyn til fredsprisutdelingen”. På bakgrunn av dette oppsøkte den tyske minister i Oslo, herr Sahn, utenriksminister Koht og beklaget seg over tildelingen - som ”en bestemt og villet fiendtlig handling mot mitt land”.

Også her hjemme var reaksjonene sterke. *Aftenposten* skrev samme dag: ”Det norske folk har ikke hatt noe med utdelingen å gjøre. Fredsprisen er blitt brukt som en utfordring og et kårdestøt mot annerledes tenkende. Den blir overlatt til smilet, hvor den rettelig hører hjemme hos en overlegen nasjon.” Lengst gikk *Norges Handels- og Sjøfartstidende*. De krevde at man valgte en ny Nobelkomite: ”Handlinger som oppholdstillatelse for Trotskij og denne Nobelprisutdelingen river ned for Norge det vår idrettsungdom, våre forretningsmenn og våre sjøfolk bygger opp.”

Fra konservative kretser i Sverige strømmet også protestene inn. Nobels slektninger skrev at tildelingen var i strid med Alfred Nobels hensikter med sin donasjon. (Av åpenbare grunner var man avskåret fra å spørre innstifteren om så var tilfelle.) Den internasjonalt berømte svenske vitenskapsmannen Sven Hedin uttalte at det gode svenske navnet, som hadde gått over hele verden, nå ble misbrukt. For å avverge framtidige blundere, foreslo Hedin at Stortinget burde fratas retten til å velge Nobelkomitéen. Disse viktige vervene burde skjøttes av ”opartiska, objektiva, svänska män”.

Hvem var han?

Hvem var Carl von Ossietzky? Han ble født den 3. oktober 1889, det samme året som en annen berømt tysker, Adolf Hitler, skrek ut sine første utydelige ordre. Han var av adelig slekt, men det hadde gått nedover med familien og foreldrene levde i småborgerlige kår. Faren, som var yrkessoldat og funksjonær, døde da sønnen var to år gammel. Mora stammet fra en from katolsk familie. Carl var hennes eneste barn, og det sies at hun gjerne hadde sett ham velge klosterlivet.

Ossietzky kom tidlig med i den pasifistiske bevegelse. Det sto i skarp kontrast til den vanlige holdning hos tyske ungdommer i årene før første verdenskrig, da de militære ble dyrket som den statsbærende kaste. De hadde skapt den tyske stat og hadde slått arvefienden Frankrike i 1870-71. Hvert år ble seieren feiret med vaiende faner og musikk, og skolen banket inn de bismarckske kardinaldydene *Pflicht*, *Manneszucht* og *Diziplin*. Å kritisere offiserstanden var jevngodt med landsforræderi.

Det var denne heroiseringen av rå makt Ossietzky vendte seg mot. Det enkelte menneskets stemme ble overdøvet av taktfaste tramp. Refleksjon og argumentasjon måtte vike for blinkende bajonetter.

I 1913 fikk han sitt første møte med domstolene. Bakgrunnen var at en løytnant i Zabern hadde gått løs på noen sivilister med sabel, fordi de ikke hadde hilst høflig nok. Dette opprørte Ossietzky, og han skrev en skarp avisartikkel, der han kritiserte den preussiske militarismen. Løytnanten slapp selvfølgelig tiltale, men Ossietzky fikk en kortere dom, som han riktignok slapp å sone.

Under 1. verdenskrig tjenestegjorde Ossietzky som infanterist, senere korporal, på Vestfronten. Her opplevde han på nært hold de forferdelige slakteriene. Titusener soldater kastet inn på begge sider og meiet ned, mens avisene rapporterte: "Intet nytt fra Vestfronten". Han medvirket i det han senere kalte "keiserens forbrytelser". Han opplevde krigen som "dirigert og organisert mord", og han trodde ikke at dette ville bli krigen som gjorde slutt på alle kriger.

I 1918 vendte to ukjente korporaler, begge 29 år gamle, tilbake til et Tyskland i sosial og økonomisk krise. Begge var fast bestemt på å kaste seg inn i kampen om utformingen av det nye Tyskland. Carl von Ossietzky vendte tilbake til det radikale Hamburg. Han kvasset sin penn. Adolf Hitler kom til det konservative München. Han uttalte noen ord, som senere ble hugget i stein på det nye rikets praktbygninger: "Ich aber beschloss Politiker zu werden." Den første skulle bli den sistes offer.

Redaktøren

Den hæren som Hindenburg ledet hjem i 1918, hadde mistet to millioner soldater. Titusener var såret og lemlestet. Men til tross for dette, hæren og generalstaben var intakt. Det var de sivile politikerne som, i den berømte jernbanevogna i Compiègne-skogen den 11.11. kl. 11, hadde undertegnet kapitulasjonserklæringen. Slik oppsto den såkalte "dolkestøtslegenden" – myten om at det var politikerne som hadde overgitt seg og derved dolket de militære i ryggen. "Novemberforbryterne" ble de senere kalt av Hitler.

Weimar-republikken ble opprettet i et samfunn uten spor av demokratiske tradisjoner. På papiret så den vakker ut, men papir er et skjørt materiale. Tyskland var i revolusjonære krampetrekkninger, og det ene kuppforsøket avløste det andre. Republikken ble angrepet både fra høyre og venstre. Den eneste maktfaktoren som kunne forsvare den var Riksvernet (Reichwehr), ledet av den iskalde og dyktige Hans von Seeckt.

Versailles-traktaten hadde forsøkt å binde den tyske militærmakt. Riksvernet skulle maksimalt kunne bestå av 100.000 soldater. Men i virkeligheten ble den organisert som en arme bestående av høyt utdannet befall, som med letthet kunne kommandere millioner den dagen allmenn verneplikt igjen ble politisk mulig.

For én ting var bestemmelsene i Versailles-traktaten, noe annet var det hemmelige militære program som Riksvernet hadde. Det ble finansiert av poster på statsbudsjettet, som var kamuflert som sivile prosjekter. Hemmelige rustningsprogram ble diskret pakket inn som sivile produkter. Et tysk flyvåpen ble bygd opp, blant annet gjennom en hemmelig avtale med Sovjetunionen (1922), der Luftwaffes flygere fikk trene på russiske flyplasser. Lite ante vel vertskapet at elevene en dag skulle vende tilbake og praktisere sine kunnskaper.

Omgåelsen av Versailles-traktaten var derfor ingen nazistisk oppfinnelse. Slikt trivdes utmerket også i den demokratiske Weimar-republikken.

Ossietzkys dilemma var dette: Hvor skulle hans lojalitet ligge? Hos Tysklands politikere ("right or wrong my country") – eller hos sin egen samvittighet? Det var samvittigheten og de folkerettslige forpliktelsene som kom til å veie tyngst.

I 1919 begynte Carl von Ossietzky å utgi et pasifistisk ukeblad i Hamburg. Året etter ble han kalt til Berlin som sekretær for "Den tyske fredsforening". Han var også med å stifte den internasjonale organisasjonen "Nie wieder Krieg". Samtidig med dette var han journalist i forskjellige aviser og tidsskrifter. I 1924 ble han bedt om å bli medredaktør i *Die Weltbühne*, opprinnelig et litteratur- og teatertidsskrift, grunnlagt av den skarpe kritikeren Siegfried Jacobsohn. Etter hvert som situasjonen i Tyskland utviklet seg fra vondt til verre, engasjerte tidsskriftet seg stadig mer i den politiske debatt.

I 1927 ble Ossietzky eneredaktør for *Die Weltbühne*, et lite, uanselig hefte på 48 sider, trykt på billig avisepapir. Om dette tidsskriftet skrev Sigurd Hoel at det i disse årene ble

”den våkne samvittighet i Tysklands politiske liv”. Det var her Ossietzky skulle øve sin viktigste gjerning.

Ossietzky kjempet på mange fronter: mot antisemittismen, mot dødsstraff, mot den aggressive nasjonalismen, mot kommunistenes diktaturplaner. Men aller viktigst var kampen mot Riksvernet og den traktatstridige opprustningen. Han ble trukket for retten og fikk bøter, men uttalte selvbevisst: ”En kan dømme oss - i dag, i morgen, i overmorgen. Vi skal nok tåle det. Vi setter vår stolthet inn på *ikke* å bli forbedret, men tvert imot mer energisk, skarpere, solidere, seigere.”

Ved riksdagsvalgene i 1930 økte nazistene sine mandater fra 12 til 107. Riksvernets kadre var på offensiven. Ossietzky beskrev dem slik: ”I neven: slåsshanske, gummikølle eller dolk og revolver. I lommen: ”Deutsche Zeitung”. I skallen: intet annet enn det enkle slagordet ”Ut med jødene!” Slik er det de drar ut til det store germanerslag.”

Den 23. november 1931 ble Carl von Ossietzky dømt for spionasje. I en artikkel med overskriften ”Luftigheter om luftfart”, hadde hans tidsskrift *Die Weltbühne* påvist at transportministeriet hadde en avdeling ”M” med klart hemmelige militære formål. Hensikten var å bygge opp et tysk luftvåpen i et obskurt samarbeid med det sivile flyselskapet Lufthansa. For å avdekke disse forholdene hadde tidsskriftet bare brukt åpne kilder.

Ossietzky fikk ett og et halvt års fengsel. Dommen vakte oppsikt også utenfor Tysklands grenser. I mai 1932 lukket fengselsporten seg bak ham. Da var en benådningssøknad, undertegnet av et stort antall tyske kulturpersonligheter, blitt avslått av rikspresident Hindenburg.

Saken ble tatt opp i Riksdagen, og etter et drøyt halvår ble Ossietzky sluppet fri. Det skjedde to dager før julaften og skyldtes et juleamnesti for politiske fanger.

Ossietzky hadde tatt av ti kilo og nervene var i spenn. Av sine venner ble han oppfordret til å forlate Tyskland. Passet var ikke inndratt, så han sto fritt til å reise. Men Ossietzky valgte å bli. ”De finner meg ikke så lett, jeg har ingen navneplate på døra heime,” sa han.

I januar 1933 overtok Hitler den formelle makt i Tyskland. En måned senere (27.februar) brant Riksdagsbygningen. For nazistene var det signalet til den store terror.

Samme kveld spiste Ossietzky aftens hos noen venner. De ba ham om ikke å gå hjem den natten. Men oppfordringen var forgjeves. Han trodde ikke de ville finne ham. Han hadde jo ikke noe navneskilt på døra.

Tidlig neste morgen ble Ossietzky arrestert. Nazistene trengte ikke noe navneskilt for å finne ham.

Konsentrasjonsleirfangen

Etter lange og smertefulle forhør ble han den 6. april sendt til konsentrasjonsleiren Sonnenburg. Forfatteren Erich Mühsam, en av Ossietzkys medfanger, fikk smuglet ut noen dagboknotater. De viser at fangene etter ankomsten ble satt til å grave sine egne graver. Da var de allerede gjennomprylt av brutale forhørere. Ei uke etterpå fikk Ossietzky sitt første hjerteanfall.

Fem uker deretter ble verdenspresesen innbudt til å besøke noen få, og for anledningen nysminkete konsentrasjonsleire. Der kunne de - i nærvær av fangevoktere - få veksle noen ord med fangene. Den amerikanske reporteren H. G. Knickerbocker fikk - under SS-mannens vaksomme blick - snakke noen ord med Ossietzky. Han har gjengitt samtalen slik:

- *Hvordan går det Dem her?*
- *Bra.*
- *Hvordan er behandlingen?*

- Å, bra.
- Og maten?
- Også bra.
- Får De lesestoff?
- Ja.
- Kan man sende Dem bøker?
- (Ossietzky kaster et fort blick på SS-vakten) Ja, gjerne.
- Har De noe spesielt ønske?
- Jeg ønsker meg i grunnen intet spesielt. – Send meg forresten noen verker om straffemetodene i middelalderen.

I februar 1934 ble han overført til konsentrasjonsleiren Papenburg-Esterwegen, ikke langt fra den hollandske grense. Leiren lå i et fuktig myrlandskap. Her ble Ossietzky satt til å bære stein. Da han vaklet under de tunge bøkene, ropte vokterne til ham: "Vi burde gi deg en på kjeften, men deg snakkes det jo om." Det at verdensopinionen stadig var opptatt av ham, forlenget nok hans liv, men det sparte ham ikke for lidelser.

Den første som lanserte idéen om fredsprisen til Ossietzky, var visstnok Berthold Jacob, Ossietzkys nære medarbeider i *Die Weltbühne*. Hensikten var både å hjelpe Ossietzky og vekke verdensopinionen. Willy Brandt, senere tysk kansler og fredsprisvinner, var en av dem som kastet seg inn i kampanjen. Det samme gjorde teologen Karl Barth, fysikeren Albert Einstein, dikteren Thomas Mann – og en rekke andre. Her hjemme nedla Mimi Sverdrup Lunden et stort arbeid for Ossietzkys kandidatur. Det samme gjorde Nini Roll Anker, Sigurd Hoel, Helge Krog og Arnulf Øverland. Alle visste at tida var knapp og at Ossietzkys liv var i fare.

I oktober 1935 fikk en sveitsisk representant for Det Internasjonale Røde Kors adgang til leiren. Han het Carl Burckhardt og har i boken *Meine Danziger Mission* gitt en rystende beskrivelse av fangen:

Etter ti minutters venting kom to SS-folk, som mer slepte og drog enn ledsaget en liten skikkelse. Et skjelvende, dødsens blekt vesen, som virket helt følelsesløst, med et opphovnet øye, tennene øyensynlig slått inn, og som slepte på et brukket og dårlig helet ben. Jeg gikk bort til ham og rakte ham hånden, men han tok den ikke. "Avgi melding!" skrek leirkommandant Loritz. En uartikulert, lav lyd kom ut av strupen på det forpinte mennesket. "Trekk Dem tilbake!" sa jeg til Loritz.

"Herr von Ossietzky," sa jeg. "Jeg bringer Dem en hilsen fra Deres venner. Jeg representerer Det Internasjonale Røde Kors, og er her for å hjelpe Dem – så langt det er mulig."

Ingen reaksjon. Foran meg, så vidt i live, sto et menneske som var nådd til den ytterste grense for hva det kunne tåle. Uten et ord til svar.

Jeg trådte nærmere. Nå fyltes det ene, seende øyet med tårer, og lespende, avbrutt av hulk, sa han: "Takk. Si til mine venner at det er slutt med meg, snart er det forbi, snart er det slutt – det er godt slik." Så føyde han til, ganske stille: "Takk. Jeg har fått nyheter en gang. Min hustru har vært her en gang. Det var freden jeg ville. (Ich wollte den Frieden)."

Så kom skjelvingen igjen. Ossietzky bukket nesten umerkelig på den store, tomme leirplassen, og gjorde en bevegelse som om han ville stille seg i giv akt og avgi sin melding. Så gikk han møysommelig, skritt for skritt slepende på sitt onde ben, tilbake til sin brakke.

Hamsuns angrep

En måned etterpå, den 22. november 1935, offentliggjorde Knut Hamsun sitt voldsomme angrep på Ossietzky i avisene *Aftenposten* og *Tidens Tegn*. Under overskriften "Ossietzky" skrev den verdensberømte dikter og nobelprisvinner bl.a.:

"År efter år skjer det henvendelse til de tyske myndigheter om å frigi Carl von Ossietzky fra konsentrasjonsleiren i Oldenburg. De tyske myndigheter har hittil ikke tatt notis av det.

År etter år skjer det henvendelse til den norske Nobelkomité om å tildele Ossietzky fredsprisen. Får han denne pris, kan han dermed sprenges ut av konsentrasjonsleiren, tross Tysklands motstand.

Det er kanskje ikke helt av veien å minne om at hr. Ossietzky kunne ha forlatt Tyskland både før og etter at nazismen hadde tatt makten. Men det ville han ikke. Man regnet med at folk ville skrike opp når han ble satt fast. Og han regnet ikke feil. (...)

Hva om hr. Ossietzky heller hjalp til litt positivt nu i denne svære overgang, da hele verden flekker tenner mot myndighetene i det store folk han tilhører? Hva vil han - er det den tyske opprustning han nu som fredsvenn vil demonstrere mot? Så denne tysker heller at hans land fremdeles lå knust og nedverdiget blandt landene, prisgitt fransk og engelsk nåde?"

Hamsuns innlegg skapte en storm av protester. Først ute var Nordahl Grieg, som samme ettermiddag ga følgende svar i *Dagbladet*:

"Vi har hatt et par diktere hvis ord er nådd ut over landene, de har vært vår stolthet når de reiste seg mot underkuelse og urettferdighet: "Selv verden sto stille med lyttende blick, når horn-tonen gikk."

Nå har Knut Hamsun løftet arven, han har slynget et brev ut over verden, det store tyske folk er blitt krenket, det har forsvar behov.

Der sitter en mann, Ossietzky, i konsentrasjonsleiren Oldenburg, sperret inne fordi han arbeidet for freden. Han kunne ha flyktet, men valgte å bli, fordi verden skulle minnes om at det er straffbart å kjempe mot krig. (...)

Horn-tonen går, her er en stor norsk dikter som går til angrep på deg, han er en modig mann, han har valgt sin motstander med omhu, der du ligger kneblet i konsentrasjonsleiren.

Han vil ha glemsel omkring deg. Men kanskje vil det være en av de tingene vi ikke glemmer - den store verdensberømmtheten som spør, og mannen i fangedrakt som ikke kan svare."

Peter Egge var nå formann i Forfatterforeningen. Sigrud Undset var styremedlem og dessuten formann i foreningens litterære råd. Hun kastet nå hele sin prestisje inn på å få vedtatt et samlet forfatteropprop mot Knut Hamsun, der forfattere som hadde blitt oppfattet som vennlig stemt overfor Tyskland, bl.a. Olav Duun, også måtte bli med. Andre stridigheter ble lagt til side og 33 forfattere samlet seg bak uttalelsen som var rettet direkte mot Knut Hamsun:

"Undertegnede norske forfattere mener at all diktningens verdi og livsrett i siste instans beror på at den er et uttrykk for ånd, og at forfatterne derfor, uansett deres holdning til dagens og tidens stridsspørsmål, må hevde åndsfrihetens prinsipp uavkortet. Med all vår beundring for Knut Hamsuns diktning må vi derfor uttale vår beklagelse over at den mest berømte blant nulevende norske forfattere, fri, velhavende og i enhver henseende betrygget, går til angrep mot en mann som sitter i tysk konsentrasjonsleir

ene og alene fordi han har hatt sine meningers ubetingede mot, og med sitt liv gått inn for dem. Vi beklager at Knut Hamsun finner det tilbørlig å ta til orde mot en forsvarsløs og målbundet fange til fordel for et enemektig politisk styre, som har drevet eliten av tyske forfattere, Hamsuns kallsfeller i landflyktighet.”

Dette oppropet ble nektet tatt inn i *Aftenposten* og *Tidens Tegn*. I stedet skrev *Aftenposten* på lederplass: ”Om de velmenende underskriverne som har latt seg lede i band av Helge Krog og hans marxistiske kompani, bør man helst anvende Skriftens ord: Tilgi dem, for de vet neppe hva de gjør!”

Oppropet fra Forfatterforeningens medlemmer fikk et etterspill. Eivind Mehle rykket ut og mente at når tre styremedlemmer, Sigrid Undset, Kristian Elster og Paul Gjesdahl, hadde skrevet under, var oppropet å tolke som et politisk utspill fra Forfatterforeningen. Og Forfatterforeningen skulle jo være upolitisk. De tre styremedlemmene svarte med å stille sine plasser til disposisjon og forlangte avstemning. De fikk et overveldende flertall, 77 mot 44 stemmer. (På Forfatterforeningsne årsmøte i desember 1935 ble Sigrid Undset enstemmig valgt til formann.)

I Studentersamfunnet gikk Arnulf Øverland til aksjon. Dagen etter Hamsuns angrep vedtok 300 studenter en ”henstilling til Knut Hamsun at han oppgir sine famlende forsøk på politisk forfatterskap, hvor han har alt å lære av konsentrasjonsleirfangeren Ossietzky, for eksempel samfølelse, menneskelighet, mot og verdighet. (...) La oss huske Dem som den som skrev *Sult*, *Pan* og *Markens grøde*, og ikke som den som angrep forsvarsløse menn og verdensfreden”.

Som mottrekk vedtok Den Konservative Studentforening en resolusjon hvor de takket Hamsun for hans våkenhet og for at han hadde skåret gjennom alt vrøvlet og hykleriet: ”Aldri har De vært mer i pakt med tidens unge. Den nasjonale ungdom slutter også i denne sak opp om sin store åndelige høvding.” Foreningen henstilte til ”forfatterne Nordahl Grieg og Arnulf Øverland å reise til verdens største militærmakt, Russland – verdensrevolusjonens, klassekampens og klassehatets hjemland – og der oppta et *virkelig* arbeid for freden”.

Fedrelandslaget Anders Lange, han som senere stiftet Anders Langes parti til sterk nedsettelse av skatter og avgifter, skrev direkte til dikteren på Nørholm: ”Jeg har i disse uendelige år av ergrelse aldri blit så glad som ved å lese Deres artikkel om den fordømte svindleren der nede i Tyskland.”

Også Herman Wildenvey forsøkte å komme nobelprisvinneren til hjelp. I et innlegg i *Tidens Tegn* (07.12.1935) hevdet han at Hamsuns kritikk av Ossietzky egentlig bunnet i at Hamsun ikke hadde satt seg skikkelig inn i saken. Han hadde ikke fulgt utviklingen i Tyskland godt nok de siste årene. Derfor hadde han oppfordret Ossietzky til å støtte sitt fedreland på samme måte som nordmenn støttet Norge i 1905. Wildenvey trodde ikke at Hamsun var nazist; heller ikke at det hadde vært hans mening å håne en konsentrasjonsleirfange. ”Nazistene har ført ham bak lyset, de er jo likeså veltalende og flinke til slikt som andre partier.”

Men et slikt forsvar skulle Hamsun ha seg frabedt. To dager senere svarer han i *Tidens Tegn*: ”De skal ikke undskylde meg, jeg skal ikke undskyldes. Jeg leser aviser, og vet hvad jeg skriver om.” Hamsun sier at han ikke har fått en eneste henvendelse om Ossietzky fra Tyskland. Her hjemme hadde det imidlertid vært en del ”skrik og skravl”, uten at det hadde gjort særlig inntrykk på ham. Han gjentar sin tidligere oppfordring om at Ossietzky burde støtte sitt fedreland: ”Han vilde ikke alene bli mer tysk på det, men også mer menneske.” (09.12.1935)

Derved hadde Knut Hamsun sagt hva han hadde å si og trakk seg ut av den offentlige debatt om saken. Men det er ingen grunn til å tro at han skiftet standpunkt.

Mens norsk presse syder av debatt for og imot Ossietzkys kandidatur, gir en medfange denne beskrivelsen av ham:

”Ikke et menneske lenger, men et vandrende lik. Det var ham ikke mulig å stå stille et eneste sekund, hendene rystet, munnen kunne ikke lenger forme ordene til en sammenhengende samtale. Øynene lå i dype hulninger, han var så godt som død for omverdenen. Til en arbeidsytelse av noe slag var han ubrukbar. De barbariske mishandlinger som han i tidens løp hadde gjennomgått i Gestapos torturkamre, hadde nådd sin hensikt: Carl von Ossietzky var gått fysisk til grunne.”

Ingen Nobels fredspris ble utdelt i 1935. Nobelkomitéen ville tenke seg om.

Men omverdenen glemte ikke Ossietzky, og kampanjen for ham fortsatte. I 1936 kom det inn hele 86 forslag om hans kandidatur. Sakte, men sikkert gikk det også opp for de tyske makthaverne at hvis Ossietzky døde i konsentrasjonsleiren, ville det kunne bli et propagandamessig tilbakeslag. På Görings ordre ble det framskaffet en helseattest, som var ytterst alarmerende. Raskt ble Ossietzky overført til et fengselsykehus i Berlin, der han kom under behandling.

Da Göring forsto at mulighetene var økende for at Ossietzky ville få fredsprisen, innkalte han fangen til Gestapos hovedkvarter. Der forsøkte Hitlers nestkommanderende å få Ossietzky til å underskrive en erklæring om at han ikke ville ha noe med pasifismen utenfor Tyskland å gjøre – og at han på forhånd frasa seg Nobels fredspris. Hvis han gjorde det, ble han lovt umiddelbar frihet og 500 riksmark hver måned resten av livet.

Men Ossietzky lot seg ikke bestikke. Verken løfter eller trusler nyttet. Den lille og fysisk nedbrutte mannen svarte: ”Jeg var, jeg er, jeg forblir pasifist.”

Så bar det tilbake til fengselet. Kort tid etter ble han overført til et privat sykehus i Berlin.

Nobelprisen

Før Nobelkomitéen fattet sitt vedtak i 1936, besluttet både utenriksminister Halvdan Koht og Venstres formann og parlamentariske leder, Johan Ludwig Mowinckel, å trekke seg fra komitéen. Grunnen var at det lett ville kunne bli misforstått og føre til at regjering og Storting ble gjort ansvarlige for komitéens avgjørelse. Komitéen besto nå av professor Fredrik Stang (formann), skipsreder Bernhard Hanssen og dr. Chr. L. Lange. Som varamedlemmer møtte overrettssakfører Axel Thallaug og redaktør Martin Tranmæl. Det var disse fem menn som, den 22. november 1936, besluttet å tildele Carl von Ossietzky Nobels fredspris for 1935. En journalist nådde ham på telefonen på sykehuset og meddelte ham nyheten. Selv fikk han sende et telegram til Nobelkomitéen: ”*Takknemlig for den uventede heder.*” *Carl von Ossietzky.*

Da tildelingen ble kjent, skrev Nordahl Grieg: ”Det var en manifestasjon av rettferdighet som fra vårt folk gikk ut over jorden. En rolig stemme som fengselet hadde prøvd å kvele, fikk igjen tale til en verden som er sinnsyk av angst og hat.” *L’Air Nouvelle* i Paris skrev: ”Det er en handling som vil få sin plass i historien når det en gang skal gis en skildring av det 20. århundres sivilisasjon.” Og dikteren Thomas Mann sa at dette var ”en av de få gode nyheter jeg har fått på mange år”. Men i *Aftenpostern* kunne vi lese: ”Et enkelt komité-feilgrep som prisutdelingen i år utvilsomt var, burde ikke få varige konsekvenser av nogen art. Dertil var handlingen for ubetydelig.”

Carl von Ossietzky fikk ikke reise til Oslo for å motta prisen og holde nobeltalen den 10. desember. Han var for farlig for makthaverne. Men det var også en annen stol som – mot sedvane – sto tom da seremonien fant sted: kong Haakon den 7s. Ingen begrunnelse forelå fra slottet, men det ryktes at kongen denne gang var lite fornøyd med komitéens avgjørelse.

Ossietzky fikk heller aldri prisbeløpet (ca. 100 000 riksmark). Det ble svindlet bort av uhederlige mellommenn. Hovedmennene ble stilt for retten. Ossietzky samlet nok krefter til å vitne mot underslagerne. Og da rettens formann ba ham om å kommentere fredspristildelingen, med en ledsagende og advarende bemerkning om at ”her sitter verdenspressen med nyspissede blyanter”, svarte Ossietzky, rolig og selvbevisst: ”Jeg spurte meg selv: Er du virkelig verdig denne prisen, eller er det bare en politisk demonstrasjon? Så tok jeg et overblikk over mitt liv, og kom til at jeg ikke var helt uverdig.” (”Nicht ganz unwert.”)

Det var Ossietzkys siste offentlige uttalelse. Hallvard Rieber-Mohn skriver:

”Alle ilder var brent ut – alle kamper utkjempet. Sinnets adel, de store talenter, den ubøyelige karakter og den rettskafne lidenskap, så vel som en stor sum unevnelige lidelser munnet ut i disse stille og ydmykt selvbevisste ordene: ”- nicht ganz unwert”. Det febersyke mennesket hadde fred med seg selv.”

Ringens sluttet

To unge norske pasifister fikk møte Ossietzky på dødsleiet. Den norske ingeniøren Finn Lie og hans kone Inger reiste i påsken 1938 til Berlin med et ungdommelig håp om å finne ham. De visste at Ossietzky led av langt framskreden lungetuberkulose. De visste også at to engelske leger – begge kvekere – hadde vært i Berlin uten resultat.

Det eneste ekteparet Lie visste, var at han tidligere var blitt vist fram for en del av verdenspressen på Krankenhaus Westend. Derfor dro de dit, men ble som ventet bryskt avvist. Sykehuset hadde ingen pasient ved dette navn. Finn Lie sa at han visste at Ossietzky hadde vært der, og at sykehuset derfor måtte ha et kartotekkort. Det hadde man i Norge. Det virket. (Norge skulle ikke slå Tyskland på systemer og logistikk!) Finn Lie fikk se Ossietzkys journalkort, men der sto ikke noe om hvor han var videresendt. Nederst i kortets høyre hjørne hadde imidlertid noen skrevet med svak blyant: ”Nordlandstrasse 6.”

De tok trikken ut til fattigkvarteret Pankow. Bak et plankegjerdet lå en rekke brakker ved siden av en forfallen mursteinsbygning. De spurte ei vaskekone om Carl von Ossietzky var der. Hun pekte på en av brakkedørene. De banket på, og Maud von Ossietzky kom ut – først forskrekket og redd for om de var journalister. De beroliget henne med at de var fredsvener fra Norge og at de hadde hilsener med. Hun fortalte at mannen var alvorlig syk, men at han sikkert ville hilse på dem.

Synet som møtte dem var deprimerende. Rommet var på 3 x 4 meter, fuktig og med en tredør rett ut i gårdsrommet, ikke akkurat egnet for en tuberkulosepasient. Møblementet besto av to jernsenger og en pinnestol, under sengene lå noen gamle koffertene. Ved fotenden sto en bokhylle med noen få heftede bøker. På veggen over hang et innrammet ordspråk: *Durch alle Niederlagen und alles Unglück leuchtet doch die Hoffnung wie ein ewiger Leitstern.* (”Gjennom alle nederlag og all ulykke lyser dog håpet som en evig ledestjerne.”)

Finn Lie og kona ble sittende hos ekteparet Ossietzky i flere timer. Maud laget te, men det var så vidt den syke greide å holde koppen. Ossietzky var forbausende godt orientert om hva som foregikk både i og utenfor Tyskland. Han var overbevist om at krigen ville komme og at Tyskland var i ferd med å forberede seg på den. Om sin egen sykdom sa han at han antakelig var blitt infisert med tuberkulosebakterier, siden ingen i familien hadde hatt sykdommen.

De kom også inn på Knut Hamsun. Ossietzky var kjent med Hamsuns angrep på ham, som var slått stort opp i tyske aviser. Finn Lie la ikke fingrene imellom når han omtalte Hamsuns politiske engasjement, men Ossietzky bare vinket ham av: ”Jeg kjenner ham ikke som menneske, bare som den fantastiske dikter.” Han fortalte at Hamsun var en av hans

yndlingsforfattere. Han hadde skrevet en hyldningsartikkel om ham i *Die Weltbühne*, og han hadde lest alle hans bøker. Når den siste, *Ringens sluttet* (1936), kom på tysk, måtte Finn Lie love å sende ham et eksemplar. Og – hvis han noen gang møtte Knut Hamsun, måtte han hilse ham. Fra en stor beundrer.

Ossietzky var så svak at han innimellom måtte lukke øynene og hvile, før han igjen greide å fortsette samtalen. Så måtte de norske besøkende gå, men de lovet å komme snart igjen.

Da ekteparet Lie kom hjem til Norge, forsøkte de å finne noen som kunne hjelpe Ossietzky. Dr. Hans Jacob Ustvedt, den senere kringkastingssjef, sa seg villig til å reise til Berlin sammen med en annen lege. Før de rakk å gjennomføre planen, kom meldingen om at Ossietzky var død – den 4. mai 1938. Tysk telegrambyrå sendte ut en kort melding og skrev at ”våren hadde øvd en ugunstig innflytelse på pasientens tilstand”.

Bisettelsen var enkel. Bare Maud, dr. Dosquet med frue og to Gestapo-vakter var til stede. Siden Ossietzky ikke var medlem av noe kirkesamfunn, ble det heller ikke holdt noen preken. På kisten var det ingen kranser, bare en bukett blomster sendt av det unge ekteparet i Norge. (Den tok Gestapo-vaktene med seg.) Organisten spilte – etter Ossietzkys ønske – ”Åses død” og ”Solveigs sang”.

Fikk Knut Hamsun noen gang hilsenen fra Ossietzky? Ja. Like før krigen traff Finn Lie tilfeldigvis dikteren i en heis i en bygård i Pilestredet. Finn Lie tenkte at en slik anledning ikke ville by seg igjen. Han gikk ut i samme etasje som Hamsun, stanset ham og sa at han hadde en hilsen til ham fra Ossietzky.

”Fra hvem?” spurte den døve dikteren og bøyde seg framover. ”Fra Carl von Ossietzky,” ropte Finn Lie så høyt han kunne inn i øret på ham. ”Jeg kjenner ingen ved det navn, jeg kjenner ingen ved det navn,” svarte Hamsun og fortsatte bortover korridoren.

Slik ender historien om de to nobelprisvinnerne: dikteren og konsentrasjonsleirfangen. I bakgrunnen står den tredje nobelprisvinneren. Hun skulle også måtte betale en høy pris for sin ”ubøyelige karakter” og ”rettskafne lidenskap”. Men det er en annen historie.

Litteratur

Hoel, Sigurd: *Tanker i mørketid*. Gyldendal, 1945.

Kolloen, Ingar Sletten: *Svermeren*. Gyldendal, 2003.

Kolloen, Ingar Sletten: *Erobreren*. Gyldendal, 2004.

Rieber-Mohn, Hallvard: *Ossietzky. En studie i sivilt mot*. Aschehoug, 1974.

Slapgard, Sigrun: *Dikterdronningen*. Gyldendal, 2007.

Ørjasæter, Tordis: *Menneskenes hjerter: Sigrid Undet – en livshistorie*. Aschehoug, 1993.

Dessuten bygger jeg på samtaler jeg hadde med Finn Lie på 1990-tallet, på en kronikk han skrev i *Dagbladet* den 20.08.1988 – og på et lengre upublisert notat fra 1989.